

DE KUBA VAN CONGO, EEN EEUWENOUDE HOFKUNST

Harrie Leyten

Inleiding

Reeds lang voordat Europese koloniale machten Afrika opdeelden in staten, kenden Afrikaanse volkeren hun eigen politieke en machtsstructuren. Zo bestonden al eeuwenlang koninkrijken. De koningen werden gekozen uit de Koninklijke familie, maar om hun macht een legitieme basis te geven, werd er een mythische oorsprong aan gegeven. In de pre-koloniale tijd bezaten deze koningen grote macht: ze hadden hun eigen legers en waren verantwoordelijk voor de rechtspraak.

Zij beschikten over leven en dood van hun onderdanen. Vanaf het einde van de negentiende eeuw, toen de Europese koloniale regimes Afrika onder elkaar verdeelden, trokken zij alle macht van de Afrikaanse koningen naar zich toe. Tegelijk beseften Europeanen, dat het in ieders voordeel was om deze 'traditionele' machtsstructuren te handhaven. Zo ontstond een systeem van 'indirect rule', dat wil zeggen: de koloniale regeringen regeerden door middel van de traditionele leiders.

Afrikaanse Koningen waren rijk door de belastingen die zij in natura oplegden aan hun onderdanen op landbouwproducten en jachtbuit. Tegelijk hadden zij de plicht om onderdanen die het nodig hadden, met gaven te ondersteunen.

De macht en het aanzien van de koningen lagen grotendeels in het prestige dat aan het ambt verbonden was. Het prestige werd op zijn beurt uitbundig vertaald in somptueuze festivals en het tentoonspreiden van goud, kleding, sieraden en andere machtssymbolen.

Kuba volk

De Kuba wonen in het midden van Congo, waar het regenwoud overgaat in savanne. Op de vruchtbare grond is al eeuwenlang met succes landbouw beoefend. Daarnaast leven zij van jacht en visserij. Het belangrijkste landbouwproduct is de raffiapalm, waarvan het sap wordt gedronken (palmwijn), de takken worden gebruikt als dakbedekking, de bladnerven als materiaal voor kleding. Als de boom gestorven is, voeden insectenlarven zich met het dode hout. Deze insecten zijn weer een lekkernij voor de mensen. De landbouwoverschotten werkten een gezonde economie in de hand. Zo is het mogelijk geweest een welarend rijk in stand te houden, waar de kunsten een hoge vlucht hebben genomen. Het aantal Kuba wordt geschat op ongeveer 350.000.

Zoals bijna overal in Afrika ten zuiden van de Sahara, is ook over de oorsprong van de Kuba niets bekend. Kwamen zij oorspronkelijk uit het Noorden? Of het Oosten? Er bestaan bij de Kuba veel verhalen die duiden op vroege migraties. De beschikbare informatie toont aan, dat er in de 16de eeuw sprake was van een aantal grotere en kleinere koninkrijken in het gebied dat nu bewoond wordt door de Kuba. Enkele van hen waren ontstaan uit groepen migranten. Hoewel zij verschillende etnische achtergronden hadden, bestond er zoveel contact tussen de verschillende bevolkingsgroepen, dat zich een gemengde cultuur ontwikkelde. Daarin vervlochten elementen uit de autochtone cultuur zich met elementen uit de binnendringende culturen. Tot op de dag van vandaag onderscheiden de Kuba zichzelf

in negentien etnische groepen, zoals Bushoong, Pyaang, Bulaang, Byeeng, Ilebo, Kaam, Bohila, Ngongo, Kete, Cwa en andere, ieder met een zekere mate van autonomie, onder eigen koningen, maar alle erkennen de koning van de Bushoong als hun opperste vorst. Wat in de literatuur bekend geworden is als Kuba kunst, is voor het grootste gedeelte de kunst van de Bushoong. Het zou dus meer correct zijn om te spreken van Bushoong kunst, maar tegen beter weten in, blijft de naam 'Kuba kunst' de gangbare uitdrukking.

Over hun oorsprong vertellen de Kuba verschillende mythische verhalen, die allemaal rechtstreeks teruggaan naar Mbwoom, de Schepper-God. Nadat Hij de eerste mens had geschapen, een man, Woot genaamd, schiep Hij een vrouw, Mweel, die de zuster was van Woot. Zij woonden in een dorp met blanke mensen. Woot liep lepra op en moest zijn dorp verlaten. Zijn zuster Mweel ging met hem mee. Samen vluchtten zij. Zij kregen kinderen die het Kuba volk zijn geworden. Alle Kuba zien zichzelf als kinderen van Woot maar weten dat hun voorouders geboren zijn uit een incestueuze verhouding. Incest is ten strengste verboden bij de Kuba. Toen Woot beter werd, keerde hij terug naar zijn dorp, maar een Tswa pygmee (die temidden van de Kuba wonen) had de dorpelingen verteld van de gepleegde incest en Woot werd bij zijn terugkeer met hoon ontvangen. De schande dwong hem om opnieuw te vluchten, stroomopwaarts, maar nu samen met zijn echte vrouw Pwop. Vóór zijn dood wilde Woot zijn opvolging veilig stellen. Hij riep zijn zoon Ishwemy en vroeg hem om de volgende dag bij hem te komen; Woot zou hem dan een koffer met de symbolen van de macht geven; op een geheim teken zou Ishwemy een kooi met kuikens moeten ophalen. Een Tswa pygmee, die het gesprek had gehoord, waarschuwde een andere (incestueuze) zoon van Woot, Nyimilwoong. Tegelijk vertelde hij aan Ishwemy, dat zijn vader hem niet de macht zou geven, maar zijn lepra. Op het geheime teken de volgende dag kwam niet Ishwemy, maar Nyimilwoong. Zo kreeg deze laatste de regalia: het luipaardvel, en de adelaarsveren, en daarmee de macht. Toen Woot beseftte, dat hij bedrogen was, vertrok hij en nam de zon mee: de wereld werd donker; de vrouwen werden niet meer zwanger. Mweel stuurde boodschappers achter haar broer (en ex-man) aan om hem te bewegen de orde in de natuur te herstellen. De zon keerde weer terug; de vrouwen werden weer zwanger. Intussen trokken Woot en zijn kinderen en kleinkinderen verder langs de rivier. De tocht was lang en zwaar. Regelmatig bleven groepjes mensen achter. Waar zij zich vestigden, ontstonden nieuwe dorpen en koninkrijkes. Zo wordt de ontstaansgeschiedenis van de negentien volken verteld, die samen de Kuba vormen.

Dan is er de vraag op welke wijze de Bushoong het klaargespeeld hebben om het machtigste van deze negentien volken te worden, met het alleenrecht om de grote koning uit hun midden te kiezen. Ook hier geven de Kuba een mythe als antwoord: de kinderen van Woot hadden zich georganiseerd in negentien etnische groeperingen, ieder met hun eigen koning. Ze wilden bepalen wie van hen de macht over de anderen zou krijgen en besloten om een godsoordeel te consulteren. Dit gebeurde in de vlakte van Yool, waar ze zich verzamelden. Ze zouden allemaal een aambeeld maken en dat in het water gooien. De man, wiens aambeeld boven kwam drijven, zou de koning der koningen worden. Een van de aanwezige koningen maakte stiekem een houten aambeeld, dat hij bekleedde zodat het ijzer leek. De zuster van de koning, die zelf getrouwd was met een van de andere koningen, koning Shyaam van de Bushoong, verwisselde het houten aambeeld met dat van haar man. Toen het aambeeld van de Bushoong koning boven kwam drijven, kreeg hij alle macht. Zo hebben

de Bushoong met een list de macht gekregen en oefenen sindsdien de macht uit over alle andere Kuba groepen.

Er bestaat nog een verhaal over koning Shyaam, maar dit verhaal mag nooit in het openbaar worden verteld. Shyaam's moeder was een slavine, in dienst van een van de prinsessen aan het hof. Omdat zij geen kinderen kon krijgen, liet zij haar man een kind verwekken bij de slavine. De jongen die geboren werd (Shyaam) werd door de prinses geadopteerd als haar zoon.

Shyaam a-Mbui a-Ngwoong is de stichter van de dynastie van Matwoon. Hij wordt algemeen gezien als de eerste koning van de Kuba, die waarschijnlijk regeerde in de tweede helft van de 16de eeuw, of het begin van de 17de eeuw. Sommige auteurs beschouwen hem als de schepper van de Kuba cultuur. Hij is zonder twijfel een krachtige leider geweest, die een goed georganiseerd politiek systeem heeft opgezet, zodat nu de dynastie van Matwoon (na 125 koningen) nog steeds de touwtjes in handen heeft. Van Shyaam wordt gezegd, dat hij als jonge man, dus voordat hij koning werd, een grote reis heeft gemaakt door wat nu Congo is. Hij heeft onder meer enige tijd doorgebracht aan de kust van de Atlantische oceaan, waar hij in contact kwam met blanken (Portugezen) en met dingen die daar door hen vanuit Amerika en Europa werden aangevoerd, zoals maïs, maniok (cassave), tabak, sorghum, gierst, en ook de palmboom. Later, als koning, heeft hij deze zelfde dingen geïntroduceerd in zijn rijk. Ook van naburige volken, die hij bezocht had, nam hij dingen over, zoals geborduurde kleding, velours en weeftechnieken van de Pende; hij introduceerde het bordspel en het bijzondere hoofddeksel dat te zien is op de koningsbeelden.

Sinds koning Shyaam hebben achtereenvolgens (waarschijnlijk) 125 koningen geregeerd. Hoewel koning Shyaam aan de Atlantische kust is geweest en daar wellicht blanken heeft ontmoet, is geen blanke in het gebied van de Kuba geweest tot 1880, toen Silva Porto, een Portugese ivoorhandelaar vanuit Angola het gebied binnentrok. Zijn bevindingen leidden tot verhoogde interesse van Portugal in het gebied. Dit stuitte op verzet van Koning Leopold van België die het gebied wilde inlijven in zijn Kongo Vrijstaat. Engeland en Frankrijk bemoeiden zich met het conflict. Tijdens de Conferentie van Berlijn kreeg Leopold zijn zin, maar de Kuba zelf gaven zich niet gewonnen. Na vijf jaren van militaire expedities werd het verzet van de Kuba in 1904 bloedig onderdrukt. De hoofdstad van het Kuba rijk werd veroverd en geplunderd, de koning afgezet en gevangengenomen. België regeerde het gebied via indirect bestuur. Daartoe werd de Compagnie du Kasai opgericht. De Kuba koning werd een vazal van het Belgische bestuur. In ruil daarvoor werd hij door de bezetters in de watten gelegd met veel voorrechten, die hem veel geldelijk gewin opleverden. Daardoor werd de Kuba koning nog machtiger dan hij vanuit de traditie al was. De koloniale periode in dit gebied duurde van 1908 tot 1960, toen de Belgische Congo onafhankelijk werd. Koning Shyaam van de Bushoong groep werd de eerste door alle andere Kuba groepen gerespecteerde heerser. Historisch onderzoek heeft aangetoond dat hij in de 17de eeuw heeft geleefd. Hij wordt genoemd als een krachtig leider en ondernemende vorst.

Sinds koning Shyaam hebben achtereenvolgens (waarschijnlijk) 125 koningen over de Kuba geregeerd. Het Kuba koninkrijk ontwikkelde zich tot een welvarende gebied, mede omdat het diep in het binnenland was gelegen, en daardoor was gevrijwaard van Europese veroveraars.

In de politieke structuur van het Kuba rijk draait alles om het aanzien van de Koning, de *Nyim*. De mythische oorsprong maakt dat de koning zelf ook een geest, een *Ngesh*, is. Dit wil zeggen dat hij beschikt over spirituele krachten die de vruchtbaarheid van zijn onderdanen, hun gezondheid, leven en dood beheersen. Het gezag van *Nyim* vormt de eenheid van het Rijk.

De opvolger van een overleden koning wordt gezocht onder de kinderen van zijn zussen. Deze traditie is eigen aan een matrilineaire samenleving. Een koning mag tijdens zijn leven wel een voorkeur uitspreken voor een opvolger en hem al bepaalde privileges geven. Omdat de keuze van de nieuwe koning en het proces van de intronisatie geruime tijd in beslag neemt, wordt een regent aangesteld.

Uit het beeld dat hier geschetst wordt van de koning, rijst de vraag of deze opvatting van koningschap niet leidt tot tirannie? Volgens Cornet (1982, 28) wordt dat risico effectief ingedamd door twee andere eigenschappen die een koning behoort te bezitten: rechtvaardigheid (met andere woorden hij moet waken voor willekeur, nepotisme of vriendjespolitiek) en edelmoedigheid. De koning behoort te allen tijde een volmaakte waardigheid uit te stralen. De etiquette vereist van hem een perfecte houding, een Koninklijke uitstraling, zonder grote emoties, zonder enige genegenheid in het openbaar. Daarnaast zijn er de controlerende instanties aan het hof, die waken over de integriteit van de koning.

De koningen

Vanaf het einde van de zestiende eeuw heeft de dynastie van Matwoon over de Bushoong en daardoor over het Kuba rijk geregeerd. In deze dynastie hebben tot nu toe waarschijnlijk 125 koningen elkaar opgevolgd. Naast de verhalen die de Kuba over hun (mythische) oorsprong vertellen, kennen zij ook de genealogieën van hun koningen. Maar bij kritisch historisch onderzoek blijken er lacunes in te zitten. Daardoor is een definitieve chronologie niet te geven. Het vaststellen van de chronologie wordt nog bemoeilijkt door het ontbreken van schriftelijke bronnen door de Kuba zelf of door anderen die de Kuba in de loop der eeuwen hebben bezocht. Omdat in de orale literatuur soms verwezen wordt naar kosmische gebeurtenissen die ook elders in de wereld (ook in Europa) zijn geregistreerd en dan met een jaartal erbij, zoals een totale zonsverduistering (keuze tussen 1619 en 1680) en de komeet van Haley die in 1835 aan de hemel verscheen, is het mogelijk om de regeerperiodes van enkele koningen min of meer te dateren. Daarbij moet worden opgetekend, dat er bij sommige notabelen aan het hof weerstand bestaat tegen historisch onderzoek, zoals dat in Europa gangbaar is. Dit geldt vooral voor Bulaambushoong, de Bewaker van de Bushoong traditie. Deze man is een notabele van zeer hoge rang, die de lange lijsten van de genealogieën kent, de geschiedenis van het rijk en de mondelinge overleveringen (orale literatuur). Hij is lid van de Kuum, de Raad van Ouderlingen die bepaalt wat de geschiedenis is. Deze Raad stelt de officiële waarheid vast over historische gebeurtenissen. Op deze wijze wordt de geschiedenis steeds opnieuw verteld (en opnieuw gemaakt) tot meerdere eer van het Kuba volk en zijn koning. Professor Jan Vansina, die veel historisch onderzoek heeft gedaan naar het Kuba verleden en daarbij de orale literatuur diepgaand onderzocht heeft, is verschillende malen in botsing gekomen met deze Raad. (Cornet. 1982,18)

Een van de fascinerende aspecten van het Kuba koningschap zijn de koningsbeelden, ndop genaamd. Een koningsbeeld toont een koning, zittend in een soort lotushouding (gekruste benen), met een naar voren uitstekend hoofddekseel op het hoofd. Deze beelden zijn altijd van hout, glad gepolijst, met een minimum aan versiering, die de koning tonen in zijn waardigheid, onbewogen, in gedachten verzonken, met geloken ogen. De ogen lijken op kaurischelpen, symbolisch voor de Koninklijke rijkdom. De haargrens verwijst naar het typische Koninklijke kapsel. Deze beelden worden (werden) regelmatig ingewreven met een roodachtig sap afkomstig van een boom (tropisch hardhout, *pterocarpus soyauxii*, in het Kuba tukula genaamd), en olie zodat een roodachtig, glanzend oppervlak ontstaat. De koningsbeelden tonen geen individuele eigenschappen van de afgebeelde vorsten. De functie van het koningschap is belangrijker dan het individu. De beelden moeten gezien worden als een geïdealiseerde uitbeelding van een historische koning. Op de voorkant van de sokkel is een klein symbool uitgebeeld, dat de koning als logo aan zijn regeerperiode heeft (had) meegegeven. Omdat de beelden veel op elkaar lijken, is de identiteit van de uitgebeelde koning slechts aan het symbool af te lezen. Ieder symbool heeft zijn eigen spreekwoord. Ook als verschillende koningen eenzelfde symbool hebben (er zijn bijvoorbeeld vier koningsbeelden met een trommel als symbool) zijn de spreekwoorden verschillend. Bij zijn intronisatie kiest de nieuwe koning een koningsnaam en een logo voor zijn regeerperiode, dat later als symbool op zijn Ndop wordt uitgebeeld. De functies die deze beelden hebben gehad zijn niet volledig bekend. Er bestaan veel theorieën over. Een dergelijk beeld werd gemaakt onmiddellijk na het overlijden van de koning (maar er zijn ook beelden bekend die vóór het sterven gemaakt zijn). Zij stonden naast het opgebaarde lichaam van de koning, zodat het iets van zijn kracht zou overnemen. De opvolger van de koning zou dan via dit beeld de kracht van zijn voorganger erven. Het beeld werd daarna overgebracht naar het vrouwenverblijf, als geste van vertroosting voor de weduwen. Ook werd het beeld geplaatst naast een vrouw die aan het bevallen was. De koning, die met zijn goddelijke kracht de vruchtbaarheid van vrouwen beschermde, kon door middel van dit beeld haar helpen bij de bevalling.

Het is niet bekend wanneer deze traditie van koningsbeelden is ontstaan. Het is ook niet bekend of de beelden die nu bestaan vervaardigd zijn in de tijd dat de uitgebeelde koning leefde of is gestorven, of dat sommige gemaakt zijn lange tijd (wellicht honderden jaren) na de regeerperiode van de betreffende koning. Het oudst bekende koningsbeeld dateert uit het begin van de 18de eeuw.

Op dit moment zijn in totaal achttien beelden bekend. Sommige bevinden zich nog in Congo, andere in openbare en particuliere collecties in Europa en Amerika. Juist vanwege hun uitzonderlijke verschijningsvorm is er in de afgelopen honderd jaar veel onderzoek naar deze koningsbeelden gedaan. Verschillende onderzoekers spreken elkaar tegen over authenticiteit en identificatie, datering en betekenis. Cornet (1982, 52) gaat ervan uit, dat de helft van de ons bekende beelden in feite kopieën zijn. Slechts negen lijken authentiek te zijn. Hij baseert zich daarbij op de ouderdom van het hout, en stijlkenmerken.

De koning is de rijkste man van het Rijk. Iedere burger is daar trots op, want de rijkdom van de koning behoort in principe het gehele volk toe. Eenmaal per jaar stelt de koning zijn nieuwe aanwinsten ten toon. Deze bestaan uit geborduurde weefsels, houtsnijwerk, maskers, kleding, luipaardvellen, slag tanden van olifanten, messen, manden, aardewerk,

enz. Al deze kostbaarheden zijn aan de koning geschonken als giften, als belasting van dorpen die hem dat verschuldigd zijn, als herendiensten, als slavendiensten, als boetes voor overtredingen, als betalingen in nature, als de opbrengst uit de arbeid van zijn talrijke vrouwen. Bij zijn dood in 1969 had koning Mbopey Mabiintsh vijf magazijnen vol met goederen, waaronder 150 geweren, 40 olifantstanden, 60 luipaardvellen en tonnen aan kostbaar hout. (Cornet. 1982, 30)

Daar staat tegenover dat de koning (en iedereen die rijk is), verondersteld wordt zijn fortuin te delen met anderen. Het ideaal van iedere Kuba is rijk te worden, niet om de rijkdom zelf, maar om het daaraan gekoppelde prestige. Prestige en rijkdom worden niet alleen afgemeten aan de hoeveelheid van de goederen, maar vooral aan de (esthetische) kwaliteit ervan. (Oei, 1989,19). De koning, de rijkste man, is dus altijd bezig met het uitdelen van goederen aan hen die het nodig hebben of er om vragen. De koning onderhoudt talloze kunstenaars. Hij voedt een leger aan bedienden en boodschappers. En uiteraard onderhoudt hij zijn vrouwen. Dit zijn niet alleen de vrouwen die hij zelf heeft uitgezocht als echtgenotes, maar ook de vrouwen die hij heeft geërfd van zijn voorganger, zoals de oude tradities hem voorschrijven.

Iedere nieuwe koning behoort na zijn intronisatie zijn eigen, nieuwe hoofdstad te bouwen. Dit lijkt moeilijker dan het is. Omdat huizen traditioneel van hout en raffia matten zijn vervaardigd is het afbreken en transporteren van huizen van de vorige hoofdstad naar de nieuwe niet problematisch. Het paleis vormt het middelpunt van de nieuwe hoofdstad, met aparte ruimtes voor de koning zelf, zijn harem, zijn bewaking, en zijn belangrijkste adviseurs. Rond het paleis komen de huizen van de burgers. Een hoofdstad telde in het verleden tussen de 5.000 en 10.000 inwoners.

De koning vergelijkt zichzelf met een palmboom. Zoals de palmboom nooit ophoudt wijn te geven aan de mensen, zo zal de kennis van de koning nooit opdrogen. Hij noemt zich zelf ook de grote prauw (de 'pirogue' of uitgeholde boomstamkano), waarmee de voorouders de rivier afzakten om hier het Kuba rijk te stichten.

Bij het overlijden neemt een regent tijdelijk de macht over, tot aan de installatie van de nieuwe vorst. De regent mag als beloning voor zijn inspanningen, voor de rest van zijn leven de titel van regent dragen en zich kleden met de rijkste kostuums en waardigheidstekens van de macht. Alleen in aanwezigheid van de koning wordt van hem verwacht dat hij zijn kostuums met meer bescheidenheid uitzoekt.

Omdat de Kuba matrilineair zijn, wordt de opvolger van de overleden koning gezocht onder de kinderen van zijn zussen. Een koning mag tijdens zijn leven wel een voorkeur uitspreken voor een opvolger en hem al bepaalde privileges geven. De keuze van de nieuwe koning en het proces van de intronisatie neemt geruime tijd in beslag.

Hofhouding

De koning is geen absolute heerser. Zijn macht wordt beperkt door een aantal centrale raden met wetgevende en rechtsprekende functies. Zo is er een Kroonraad, bestaande uit alle adellijke clanhoofden, die alleen bij de intronisatie van de nieuwe koning en bij crisissituaties bijeen komt. Daarnaast is er de muyuum, een orakeldeskundige ('diviner') die het handelen van de koning controleert en dankzij zijn magische kracht de koning kan

doden. De muyuum wordt soms gezien als het spirituele hoofd van het koninkrijk. Zijn gezag ontleent hij aan de sacrale objecten (amuletten) die hij bezit, waaronder de schedel van de stichter van het rijk. Hij woont niet in de hoofdstad, maar in een klein dorp, waar hij zijn eigen hofhouding heeft. Hij beschikt over kostuums, maskers en rijkdom.

De voorwerpen die gebruikt worden tijdens 'divinatie' onderstrepen het belang van de oorsprong mythen en de invloed van natuurkrachten (ngesh) op het menselijke leven: zij hebben vaak de vorm van dieren, zoals krokodillen, honden, hagedissen en wrattenzwijnen. Voor problemen als ziekte wordt vaak gebruik gemaakt van zogenaamde wrijfokels: met een houten blokje wordt over de rug van het orakel (in de vorm van een dier) gewreven, terwijl de orakeldeskundige vragen stelt die met ja of nee beantwoord moeten worden. Als het blokje blijft steken, is dat het teken dat het orakel een antwoord geeft.

De politieke organisatie van het rijk kent een zeer groot aantal functies: wijkhoofden in de hoofdstad, dorpschoufden, streekchoufden en de choufden van de overige achttien etnische groeperingen, die samen met de Bushoong het Kuba rijk vormen. Daarnaast de choufden van de clans (grootfamilies), legeraanvoerders, politiecommissarissen en hun plaatsvervangers, rechters op verschillende niveaus, vertegenwoordigers van alle bevolkingsklassen, leden van dorpsraden, hofchoufden en vele anderen. Vooral de organisatie van de rechterlijke macht heeft de aandacht getrokken van Europese onderzoekers. Volgens hen is sprake van een van de meest doordachte rechtssysteem in Centraal Afrika. (Visona. 2000, 396)

Kostuums

Voor de koning en de notabelen in zijn gevolg zijn status en prestige de belangrijkste aandachtspunten van het leven. Textiel behoort tot de meest verbreide categorieën prestige goederen, met de meeste aandacht voor de kostuums. Er bestaat een hiërarchie van kostuums, de hoogste in rang draagt de meest overdadige kleding en bijbehorende accessoires. De koning zelf beschikt over verschillende ensembles afhankelijk van de vele rollen die hij speelt in het rijk. De tientallen notabelen in het rijk dienen zich van elkaar te onderscheiden in hun kostuums. Iedere rang heeft zijn door de traditie vastgestelde kostuum. Maar naast het kostuum dat bij zijn rang hoort, kan een notabele ook nog elementen of attributen dragen die bij een ander kostuum horen, omdat hij tot een bevoorrechte kaste hoort (zoals wanneer hij lid is van de Koninklijke familie) of omdat hij een eretitel van de koning ontvangen heeft, die hem het recht geeft op een bepaald kostuum.

Uiteraard bezit de koning de rijkste en meest overdadige kostuums, zelfs worden zij door Cornet (1982, 233) het 'meest volmaakt' genoemd. Wanneer de koning zich aan zijn volk presenteert met al zijn pracht en praal, draagt hij een kostuum, bwaantshy genaamd, dat 84 kg. weegt. Het bestaat uit verschillende lagen linnen en velours, met daarover meterslange gordels, bezet met kaurischelpen en kralen die om zijn middel zijn gebonden, handschoenen en schoenen, en een met adelaarsveren en kaurischelpen versierd hoofddeksel. Het aankleden van de koning (hij kan dit niet alleen) geschiedt op een besloten en sacrale plaats in het paleis, waar alleen ingewijden bij aanwezig zijn. Het aankleden is op zich al een ceremonie, die enkele uren in beslag neemt, waarbij zijn vrouwen hem toezingen. De koning heeft een eigen couturier in vaste dienst, die een volledige baan heeft met het ontwerpen

en maken van nieuwe kostuums. De koning mag een onbeperkt aantal kostuums bezitten. De meeste van zijn notabelen hebben er slechts een of twee.

Na het overlijden van de koning worden veel van zijn kostuums met hem begraven. Zijn opvolger heeft jaren nodig om de kerncollectie van voorgeschreven kostuums weer op te bouwen.

De al genoemde gordels hebben altijd de grootste aandacht getrokken van zowel de eigen burgers als bezoekers. Op deze gordels hebben de Kuba kunstenaars hun grootste creativiteit losgelaten. Gordels bestaan in velerlei soorten en maten en hebben hun nuttige functie (het op hun plaats houden van de omslagdoeken) al lang geleden overstegen en zijn kunstwerken op zich geworden. Iedere gordel heeft zijn eigen naam en betekenis. Zonder twijfel de meest spectaculaire gordel is Yet. Dit is een gordel van enkele strengen grote kralen, waaraan allerlei attributen zijn bevestigd, zoals met kralen of kaurischelpen versierde hangers van leer, of raffia, en zeldzame schelpen (schelpen waren voor de Kuba extra zeldzaam, omdat het rijk ver van zee gelegen is). Alleen leden van de Koninklijke familie mochten een Yet gordel dragen. Een speciale Koninklijke gordel is de Nkap, gemaakt van luipaardvel en afgezet met kaurischelpen en franjes van kleine kralen.

Bij de rijke kostuums horen bijpassende hoofddeksels. Er bestaan een twintigtal typen, ieder met hun eigen naam en betekenis, corresponderend met de maatschappelijke positie van de drager of het belang van de gelegenheid. De meest eenvoudige hoofdbedekking is een van raffia geweven muts. Andere hoofddeksels zijn kunstig geweven en uitbundig versierd met veren van de adelaar of de papegaai en bezet met schelpen of kaurischelpen.

De koning bezit twee hoofddeksels, die hij draagt bij zeer bijzondere gelegenheden. Een van de twee is shody, die ook zichtbaar is op de koningsbeelden (ndop). Het is een hoofddeksel met een platte bovenzijde, dat als een plank naar voren steekt, tot soms tientallen centimeters voorbij het voorhoofd. Het andere bijzondere hoofddeksel voor de koning is ntshuum any'm, dat wel 'het huis van de koning' wordt genoemd. Dit hoofddeksel wordt alleen op het hoofd van de koning geplaatst na zijn overlijden, als hij ligt opgebaard.

Textiel behoort tot de meest verbreide categorieën prestige goederen, met de meeste aandacht voor de kostuums. Er bestaat een hiërarchie van kostuums, de hoogste in rang draagt de meest overdadige kleding en bijbehorende accessoires.

Uiteraard bezit de koning de rijkste en meest overdadige kostuums.

Wanneer de koning zich aan zijn volk presenteert met al zijn pracht en praal, draagt hij een kostuum, *bwaantshy* genaamd, dat 84 kg. weegt. Het bestaat uit verschillende lagen linnen en velours, met daarover meterslange gordels, bezet met kaurischelpen en kralen die om zijn middel zijn gebonden, handschoenen en schoenen, en een met adelaarsveren en kaurischelpen versierd hoofddeksel. Het aankleden van de koning (hij kan dit niet alleen) geschiedt op een besloten en sacrale plaats in het paleis, waar alleen ingewijden bij aanwezig zijn. Het aankleden is op zich al een ceremonie, die enkele uren in beslag neemt, waarbij zijn vrouwen hem toezingen. De koning heeft een eigen couturier in vaste dienst, die een volledige baan heeft met het ontwerpen en maken van nieuwe kostuums. De koning mag een onbeperkt aantal kostuums bezitten. De meeste van zijn notabelen hebben er slechts een of twee.

Na het overlijden van de koning worden veel van zijn kostuums met hem begraven. Zijn opvolger heeft jaren nodig om de kerncollectie van voorgeschreven kostuums weer op te bouwen.

Vrouwen droegen in het dagelijkse leven een omslagdoek, ntshak genaamd, die geweven was van raffia, wit of rood geverfd en die het onderlichaam en de benen bedekte (het bovenlichaam bleef onbedekt). Soms werden deze omslagdoeken uit geklopte boombast gemaakt. Hier en daar bestaan deze doeken nog. Sommige notabelen dragen een gordel van geklopte boombast. Bekend zijn de geborduurde doeken. Zij zijn het werk van de vrouwen van notabelen, die niet op het land hoeven te werken en over de tijd beschikken om het tijdrovende borduren te kunnen doen. Vooral tijdens de maanden van een zwangerschap als deze vrouwen hun huis niet mochten verlaten, werkten zij met veel geduld aan deze doeken. Deze doeken worden later een gewaardeerd erfstuk voor hun dochters.

Bij feestelijke gelegenheden dragen ook vrouwen ceremoniële kostuums, vooral vrouwen in de hoogste rangen, zoals de moeder en eventueel de grootmoeder van de koning en de prinsessen. Zij dragen dan een ntshak en daarover heen een bijzondere wikkeldoek, versierd met kralen en met daarop een borduursel met kaurischelpen. Zij dragen dan een kostbare yeeny of yet gordel, waaraan soms tientallen hangers zijn bevestigd.

Het populaire 'velours du Kasai' is een recente uitvinding, geïntroduceerd door missiezusters die wilden inspelen op de sterke behoefte aan waardevolle textiel.

Opvallend in de Kuba kunst zijn de eindeloze variaties in geometrische versieringen die op ieder vlakke ondergrond voorkomen. Men vindt ze op de wanden van huizen, op kleding, drinkbekers, maskers, maar ook als scarificaties op de lichamen van vrouwen. Ieder motief heeft een eigen naam. Iedereen kent de namen van de motieven. Iedere kunstenaar bedenkt steeds weer nieuwe varianten. Zelfs kinderen 'ontwerpen' nieuwe motieven die zij in het zand tekenen. (Cornet. 1972, 141) De geometrische versieringen lijken geen symbolische waarden te hebben, maar alleen te voldoen aan de smaak van de bedenker, die iedere beschikbare ruimte wil opvullen (is hier sprake van een horror vacui?), en het prestige van de eigenaar wil vergroten.

Kunstenaarschap

Kunstenaarschap bij de Kuba is niet erfelijk, dat wil zeggen de zoon van een kunstenaar wordt niet automatisch ook kunstenaar. Wie het ambieert om kunstenaar te worden en getoond heeft een zekere aanleg te hebben, gaat in de leer bij een ervaren kunstenaar (de meester) waar hij de technieken leert. Alleen de allerbeste kunstenaars zullen ooit uitgenodigd worden voor een positie aan het hof. Gewone kunstenaars werken in deeltijd en verdienen daarnaast een inkomen in de landbouw of elders. Smeden, maskersnijders en de Koninklijke kleermakers werken fulltime. De koning en de belangrijke notabelen worden gezien als belangrijke sponsors van de kunsten.

Kuba kunst is minder dan elders in Afrika gericht op cultussen. De Kuba geloven in een Schepper God, maar besteden weinig aandacht aan hem. De wereld van de geesten, Ngesh, is belangrijker in het dagelijkse leven. Er zijn priesters en priesteressen die zich beroepshalve bezig houden met de geestenwereld. Ook voor de voorouders bestaat weinig aandacht. In de Kuba kunst komen geen afbeeldingen voor van voorouders of geesten. De kunst ontkent het bestaan van geesten niet, maar oriënteert zich vooral op de mens en dan vooral op de

verheerlijking van de koning en de andere hoogwaardigheidsbekleders, en ook om het leven van de gemeenschap te veraangename. De Kuba kunstenaars genieten misschien van alle kunstenaars in Afrika de grootste artistieke vrijheid. Hun creativiteit wordt gezien als de hoogste uiting van hun individuele kunnen. Een onderzoeker observeerde een beeldsnijder die werkte aan een drinkbeker in de vorm van een drinkende man. Hij was bedoeld voor een vriend van de kunstenaar, van wie iedereen de reputatie als alcoholist kende. (Cornet. 1972, 142). Hierbij kan worden opgemerkt, dat fraai gemaakte en rijkelijk versierde drinkbekers van de Kuba (die in zulke grote aantallen voorkomen in Europese collecties) in veel gevallen niet bedoeld zijn om uit te drinken, maar voor het prestige van de eigenaar.

In de koninklijke collecties bestaan ook de zogenaamde wijsheidsmanden, rijk versierd met veelkleurige kralen. Deze worden naast de koning geplaatst als hij in alle pracht en praal op zijn troon zit. Deze vazen hebben geen inhoud. Hun betekenis zit in het voorwerp zelf. De boodschap is, dat de koning in zijn bestuur slechts met wijsheid zal handelen.

Deze voorbeelden geven aan, dat ook in Afrika, in ieder gavel bij de Kuba, een *l'art pour l'art* bestaat.

Koningsbeelden

Een van de fascinerende aspecten van het Kuba koningschap zijn de koningsbeelden, *ndop* genaamd. Er zijn achttien koningsbeelden bekend. Een koningsbeeld toont een koning, zittend in een soort lotushouding (gekruiste benen), in gedachten verzonken, met geloken ogen. De ogen lijken op kaurischelpen, symbolisch voor de Koninklijke rijkdom (kauri waren betaalmiddel). De koningsbeelden tonen geen individuele eigenschappen van de afgebeelde vorsten. De functie van het koningschap is belangrijker dan het individu. De beelden moeten gezien worden als een geïdealiseerde uitbeelding van een historische koning. Op de voorkant van de sokkel is een klein symbool uitgebeeld, zoals een bordspel, dat de koning als logo bij het aanvaarden van het koningschap aan zijn regeerperiode had meegegeven. Omdat de beelden veel op elkaar lijken, is de identiteit van de uitgebeelde koning slechts aan het symbool af te lezen. De functies die deze beelden hebben gehad zijn niet volledig bekend. Een dergelijk beeld werd gemaakt onmiddellijk na het overlijden van de koning (maar er zijn ook beelden bekend die vóór het sterven gemaakt zijn). Zij stonden naast het opgebaarde lichaam van de koning, zodat het beeld iets van zijn kracht zou overnemen. De opvolger van de koning zou dan via dit beeld de kracht van zijn voorganger erven. Het beeld werd daarna overgebracht naar het vrouwenverblijf, als geste van vertroosting voor de weduwen. Ook werd het beeld geplaatst naast een vrouw die aan het bevallen was. De koning, die met zijn goddelijke kracht de vruchtbaarheid van vrouwen beschermde, kon door middel van dit beeld haar helpen bij de bevalling.

Opvallend in de Kuba kunst zijn de eindeloze variaties in geometrische versieringen die op ieder vlakke ondergrond voorkomen. Men vindt ze op de wanden van huizen, op kleding, drinkbekers, maskers, maar ook als scarificaties op de lichamen van vrouwen. Ieder motief heeft een eigen naam. Iedereen kent de namen van de motieven. Iedere kunstenaar bedenkt steeds weer nieuwe varianten. Zelfs kinderen 'ontwerpen' nieuwe motieven die zij in het zand tekenen. (Cornet. 1972, 141) De geometrische versieringen lijken geen symbolische waarden te hebben, maar alleen te voldoen aan de smaak van de bedenker, die iedere beschikbare ruimte wil opvullen, en het prestige van de eigenaar wil vergroten.

Kunstenaarschap bij de Kuba is niet erfelijk, dat wil zeggen de zoon van een kunstenaar wordt niet automatisch ook kunstenaar. Wie het ambieert om kunstenaar te worden en getoond heeft een zekere aanleg te hebben, gaat in de leer bij een ervaren kunstenaar (de meester) waar hij de technieken leert. Alleen de allerbeste kunstenaars zullen ooit uitgenodigd worden voor een positie aan het hof. Gewone kunstenaars werken in deeltijd en verdienen daarnaast een inkomen in de landbouw of elders. Smeden, maskersnijders en de Koninklijke kleermakers werken fulltime. De koning en de belangrijke notabelen worden gezien als belangrijke sponsors van de kunsten.

Maskers

De Kuba maken gebruik van maskers bij de initiatie van hun kinderen, maar vooral bij feestelijke gelegenheden die te maken hebben met het koningschap. De Bushoong kennen een twintigtal typen maskers, waarvan er enkele behoren tot het hof en eigendom zijn van de koning: Bwoom, Moshambwooy en Ngady aMwaash. Alleen de koning geeft toestemming tot het aanmaken van nieuwe maskers en het gebruik ervan.

Het Bwoom masker wordt gekarakteriseerd door een geprononceerd, bolvormig voorhoofd. Volgens sommigen personifieert het een pygmee. Het is een houten masker, dat gedeeltelijk bedekt is met koper en versierd met kralen en kaurischelpen. Dit masker danst vaak samen met het Mwaash aMbooy masker tijdens de initiatie rituelen voor jongens. Bwoom danst dan een schijngevecht met een ander masker (dat de koning voorstelt) over de gunst van de zuster van de koning. Deze vrouw wordt gedanst door het Ngady aMwaash masker. De dans speelt de mythische oorsprong van het volk, inclusief de incestueuze verhouding van het oerkoppel. (Blier 1998, 240)

Moshambwooy (ook gespeld als Mwaash aMbooy) wordt het olifant masker genoemd, omdat het boven op het hoofd een naar voren hangende 'slurf', bezet met kaurischelpen, heeft, met opzij daarvan twee leren 'tanden'. Het gezicht van het masker, de kraag en de hoofdtop zijn rijkelijk bezet met kaurischelpen, opnieuw duidend op de rijkdom van de koning. Dit masker stelt de koning voor als een olifant en verwijst naar de geesten van het woud, waardoor het masker het verband benadrukt dat de koning heeft met de mystieke krachten van de natuur. Maar het masker verwijst ook naar Woot, de eerste mens, bringer van de beschaving. Zo wordt in de dans de continuïteit van de dynastie bevestigd. De kleur rood in dit masker staat zowel voor rijkdom als voor het bloed van het menselijke lijden, wit staat voor religieuze zuiverheid maar ook voor rouw, blauw staat voor prestige en individuele prestatie.

Het Ngady aMwaash masker stelt een vrouw van die naam voor. Het is een symmetrisch gevormd gezicht, van hout, met kralen en kaurischelpen en beschilderd in een krachtig patroon van witte en zwarte driehoeken, die verwijzen naar de stenen die de kookpotten ondersteunen boven het vuur en daarmee naar huiselijkheid. De schuine strepen onder de ogen zouden tranen voorstellen en zowel verwijzen naar het belang van deze maskers bij begravenissen als naar het harde leven van de vrouw (Blier. 1998, 238).

Prestige

Voor de koning en de notabelen in zijn gevolg zijn status en prestige de belangrijkste aandachtspunten van het leven. De koning is de rijkste man van het Rijk. Iedere burger is daar trots op, want de rijkdom van de koning straalt af op zijn onderdanen. Eenmaal per jaar

stelt de koning zijn nieuwe aanwinsten ten toon. Deze bestaan uit geborduurde weefsels, houtsnijwerk, maskers, kleding, luipaardvellen, slagstanden van olifanten, messen, manden, aardewerk, enz. Al deze kostbaarheden zijn aan de koning geschonken als giften, als belasting van dorpen die hem dat verschuldigd zijn, als herendiensten, als slavendiensten, als boetes voor overtredingen, als betalingen in nature, als de opbrengst uit de arbeid van zijn talrijke vrouwen.

Bij zijn dood in 1969 had koning Mbopey Mabiintsh vijf magazijnen vol met goederen, waaronder 150 geweren, 40 olifantstanden, 60 luipaardvellen en tonnen aan kostbaar hout. (Cornet. 1982, 30)

GEBRUIKTE LITERATUUR:

- Bacquart, Jean-Baptiste. *The Tribal Arts of Africa*. Thames and Hudson. 2004
- Blackmum Visona, Monica. *A history of Art in Africa*. Thames and Hudson, London. 2000
- Blier, Suzanne Preston. *Royal Arts of Africa*. Laurent King, London. 1998
- Cornet, Joseph. *Art de l'Afrique Noire*. Arcade. Brussel. 1972
- Cornet, Joseph. *Art Royal Kuba*. Ed. Sipiell Milano. 1982
- Darish, Patricia and David A. Brinkley. *Headdresses and titleholding among the Kuba*. In: Mary Jo Arnoldi and Christine Mullen Kreamer. *Crowning Achievements*. Fowler Museum, Los Angeles. 1995
- Fondation Dapper. *Au Royaume de Signe. Appliqués sur toile des Kuba, Zaïre*. Paris. 1988.
- Huet, Michel. *Africa dances*. Thames and Hudson. 1995
- Oei, Loan. *Magische Abstractie. Ceremoniële doeken uit het Kuba Rijk van Zaïre*. Catalogus bij tentoonstelling in het Museum het Princessehof, Leeuwarden. 1989
- Mack, John. *Emil Torday and the Art of the Congo 1900-1909*. British Museum. London. (No date)
- Phillips, Tom. *Africa. The Art of a Continent*. Prestel, Munich. 1995
- Verswijver, Gustaaf. *Schatten uit het Afrika Museum Tervuren*. Uitg. C. de Vries-Brouwers. Antwerpen. 1995
- Visona, Monica Blackmum, a.o. *A history of Art in Africa*. Thames and Hudson. New York. 2000